

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ เป็นแนวทางในการศึกษา

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารแบบบุคคลวิถี
2. แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา
3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารการพัฒนา
4. แนวความคิดเกี่ยวกับโครงการพัฒนา
5. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารแบบบุคคลวิถี

ความหมายของการสื่อสาร

การสื่อสารนับเป็นกิจกรรมที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าเราจะทำอะไรก็ล้วนแต่มีการสื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทั้งสิ้น โดยมนุษย์จะต้องอาศัยการสื่อสารในการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นประสบการณ์ชีวิตระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ให้เกิดความหมายร่วมกันระหว่างผู้ทำการสื่อสาร

ในปัจจุบันมีนักวิชาการมากมายสนใจศึกษาเรื่องการสื่อสาร และได้ให้ความหมายของคำว่า "การสื่อสาร" แตกต่างกันไป ดังนี้

มูตันและแมคโดนัลด์ (Mouton and McDonald อ้างใน วาสนา จันทร์สว่าง และ ทศนีย์ อินทรสุขศรี, 2532) ให้ความหมายการสื่อสารว่า เป็นการกระทำร่วมกันของการแลกเปลี่ยนกันด้านความคิดความรู้สึก การบอกกล่าวสัญลักษณ์ผ่านสื่อ

ออสกู๊ด (Osgood อ้างในบุญเลิศ สุกคิลก, 2528) ให้ความหมายของการสื่อสารว่า โดยความหมายอย่างกว้าง การสื่อสารเกิดขึ้นเมื่อระบบหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งสาร มีอิทธิพลเหนืออีก

ระบบหนึ่งซึ่งเป็นจุดหมายปลายทาง โดยอาศัยวิธีการควบคุมสัญญาณต่าง ๆ ที่สามารถส่งออกไปตามสื่อ

เกิร์บเนอร์ (Gerbner อ้างใน เมตตา กฤตวิทย์ พัทธี เศรษฐระยา และดิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์, 2530) ให้นิยามการสื่อสารว่า เป็นการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคม โดยผ่านสาร (message) โดยสารนั้นสามารถเข้ารหัส(Code) ได้อย่างเป็นทางการ สามารถใช้เป็นสัญลักษณ์ หรือ สิ่งที่แสดงถึงลักษณะร่วมบางประการของวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ

โรเจอร์ (Rogers อ้างใน เสถียร เชษประทับ, 2537) ให้นิยามการสื่อสารอย่างสั้นๆ ว่า การสื่อสาร คือ กระบวนการที่ความคิดทั้งข่าวสารถูกส่งจากแหล่งสารไปยังผู้รับสาร ด้วยเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการของผู้รับสาร

สวินิต ยมาภย์ (2526) ให้นิยามว่า การสื่อสาร หมายถึง การติดต่อสื่อสารกันระหว่างมนุษย์เพื่อทำให้รับรู้เรื่องราว อันมีความหมายร่วมกันและเกิดการตอบสนองต่อกัน

จุมพล รอดคำดี (2531) การสื่อสาร หมายถึง "พฤติกรรมการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ โดยอาศัยกระบวนการถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความรู้สึกนึกคิด เจตคติ ตลอดจนประสบการณ์ระหว่างกันและกัน เพื่อให้เกิดผลตอบสนองบางประการที่ตรงกับเป้าหมายที่วางไว้ คือ การเข้าใจร่วมกัน ความร่วมมือ ความตกลงเห็นพ้องต้องกัน ความผสมผสานประนีประนอม เป็นต้น อันจะนำมาซึ่งความคงอยู่ และการพัฒนาสังคมของมนุษย์"

จากคำนิยามที่ยกมาข้างต้นนั้น จะมีขอบเขตของความหมายแตกต่างกันออกไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ที่ให้คำจำกัดความ แต่อย่างไรก็ตาม การสื่อสารทุกประเภทไม่ว่าจะสื่อสารกับคนจำนวนมากหรือน้อย จะมีองค์ประกอบหลักตามที่เสถียร เชษประทับ รวบรวมไว้ คือ แหล่งสาร (Source) สาร (message) สื่อ (channel) ผู้รับสาร (receiver) ผลของการสื่อสาร (effect) และปฏิกิริยาตอบสนอง (feedback) จึงอาจจะสรุปได้ว่าการสื่อสาร หมายถึง กระบวนการที่ผู้สื่อสารส่งสารผ่านช่องสารไปยังผู้รับสาร แล้วก่อให้เกิดผลบางประการขึ้น โดยผู้รับสารมีปฏิกิริยาตอบสนองออกไป

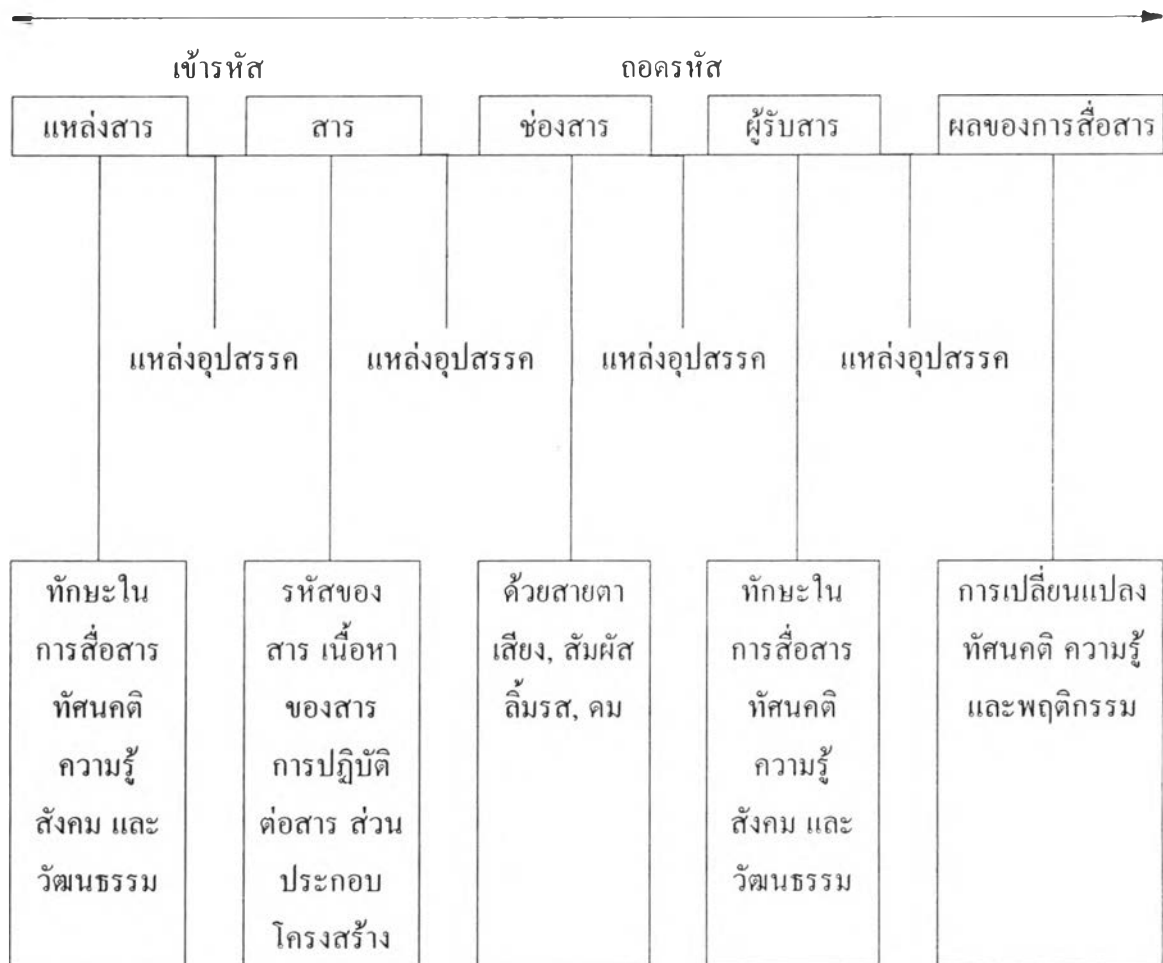
กระบวนการสื่อสารแบบยุกติวิธี (Two-way Communication Process)

การแบ่งกระบวนการสื่อสารออกเป็น การสื่อสารทางเดียว และการสื่อสารสองทางหรือยุกติวิธีนั้น เป็นการแบ่งแยกกระบวนการสื่อสารตามการไหลของข่าวสาร เมตตา กฤตวิทย์ และคณะ (2530) ได้กล่าวว่าการสื่อสารของมนุษย์เป็นกระบวนการสื่อสารแบบยุกติวิธี กล่าวคือ กระบวนการสื่อสารแบบนี้ได้อธิบายว่า เมื่อกระทำการสื่อสาร บุคคลทั้ง 2 ฝ่าย ได้แก่ ผู้สื่อสาร

และผู้รับสารสามารถมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน มิใช่ให้ฝ่ายใดมีอิทธิพลเหนืออีกฝ่ายหนึ่งด้านเดียว เนื่องจากเป็นผู้ส่งสาร สื่อสารผ่านสื่อไปยังผู้รับสาร ผู้รับสารจะมีการตีความหมายสารที่ได้รับ และส่งสารหรือปฏิกิริยาตอบสนอง (Feedback) กลับไปยังผู้รับสาร เป็นการโต้ตอบกลับไปมา ระหว่างผู้ทำการสื่อสาร 2 ฝ่าย โดยปฏิกิริยาตอบสนองจะเป็นตัวชี้ว่าสารไปถึงผู้รับหรือไม่ถูกต้องเพียงไร

เสถียร เขยประทับ (2537) ได้สรุปกระบวนการสื่อสาร ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการสื่อสารแบบบุคคลวิถีไว้เป็นแบบจำลองดังนี้

ปฏิกิริยาตอบสนอง

แผนภาพที่ 1 แสดงกระบวนการสื่อสารแบบบุคคลวิถี

1. แหล่งสาร การสื่อสารทุกชนิดต้องมีแหล่งสารหรือผู้ส่งสาร แหล่งสารอาจเป็นคนคนหนึ่ง หรือคนหลายคนทำงานร่วมกันเป็นองค์กร ที่พูด เขียน หรือแสดงกิริยาท่าทางให้บุคคลหรือองค์กรอื่น จากแผนภาพข้างต้นจะเห็นว่า มีปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 4 ประการในตัวของแหล่งสารที่กำหนดความสามารถของแหล่งสารในการสื่อสาร ปัจจัยที่สำคัญเหล่านี้ได้แก่ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะคิด ความรู้ และระดับของสังคม และวัฒนธรรม การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพ ถ้าหากว่าแหล่งสารและผู้รับสารมีคุณลักษณะทั้ง 4 ประการนี้ คล้าย ๆ กัน

2. สาร หมายถึง สิ่งเร้าที่แหล่งสารส่งออกไปยังผู้รับสาร ซึ่งมีหลายลักษณะ เช่น ธรรมชาติของสาร (คลื่นเสียงในอากาศ) ลักษณะของสัญญาณที่ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ เป็นผลิตภัณฑ์ของผู้ส่งสารที่ส่งไปยังผู้รับสารตามช่องทางในแต่ละเรื่องที่จะสื่อสารกัน จะมีความคิดหลายประการที่ผู้ส่งสารจะเลือกเข้ารหัสก่อนที่จะส่งไปยังผู้รับ ผู้ส่งสารจะต้องเลือกเนื้อหาสารให้เหมาะกับผู้รับสารรวมทั้งการจัดลำดับความคิดเพื่อให้สามารถเข้าใจได้

3. ช่องสาร เราอาจคิดถึงช่องทางในแง่ของคลื่นแสง คลื่นเสียง หรือสื่อในการสื่อสาร เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ฯลฯ แผนภาพนี้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับช่องทางในลักษณะของประสาทสัมผัสทั้งห้าดังนั้นจึงอาจเห็น ได้ยิน สัมผัส หรือดมกลิ่นสารได้

4. ผู้รับสาร ผู้รับสารอาจเป็นคน ๆ หนึ่ง คนกลุ่มหนึ่ง หรือเป็นองค์กรก็ได้ การที่ผู้รับสารจะรับสารได้ดีแค่ไหนขึ้นอยู่กับปัจจัยในตัวของผู้รับสาร อันได้แก่ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะคิด ความรู้ และระดับของสังคม และวัฒนธรรม

5. ผลของการสื่อสาร ผลที่เกิดจากการสื่อสารอาจเป็นไปได้ตั้งแต่ผลในทางลบ จนถึงผลในทางบวก หรืออาจเป็นผลในระยะสั้น หรือผลในระยะยาวก็ได้ การสื่อสารอาจจะมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคิด หรือพฤติกรรมของผู้รับสารได้

6. องค์ประกอบประการสุดท้ายที่มีความสำคัญไม่น้อยในแผนภาพคือ กระบวนการในการส่งสาร การโต้ตอบต่อสารที่ส่ง และการโต้ตอบซึ่งกันและกัน หรือปฏิกริยาสัมพันธ์ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนการส่งสาร การโต้ตอบต่อสาร และการโต้ตอบซึ่งกันและกัน คือเส้นตรงที่มีหัวศรทั้งสองด้าน เส้นตรงนี้อาจแทนสิ่งที่เราเรียกว่า ปฏิกริยาตอบสนอง เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าบุคคลหรือองค์กรในกระบวนการสื่อสารเป็นทั้งผู้เข้ารหัสและผู้ถอดรหัส หรืออีกนัยหนึ่งเป็นทั้งแหล่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกัน

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า การสื่อสารมีลักษณะเป็นกระบวนการ ซึ่งหมายถึงการมีลักษณะต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ไม่มีการหยุดนิ่ง จะต้องมีส่วนบางอย่างที่เกิดขึ้นก่อนกระบวนการและมีบางสิ่งบางอย่างที่เกิดหลังกระบวนการต่อเนื่องกันอยู่เสมอ กล่าวอีกนัยหนึ่งใน

กระบวนการสื่อสารนั้นจะมีการกระทำโต้ตอบกลับไปกลับมาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารตลอดเวลา ผู้ส่งสารกลายเป็นผู้รับสารและผู้รับสารกลายเป็นผู้ส่งสารในเวลาเดียวกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

โรเจอร์ และชูเมกเกอร์ (Rogers and Shoemaker, 1971 อ้างใน เสถียร) เห็นว่า การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างหนึ่งที่มีความคิดใหม่ถูกนำเข้าสู่ระบบสังคม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้น และปรับปรุงระดับการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น โดยผ่านกรรมวิธีการผลิตที่ทันสมัยกว่า และการจัดองค์กรทางสังคมที่มีสมรรถภาพดีกว่า การพัฒนาเป็นการปรับปรุงให้ทันสมัยในระดับระบบสังคม

สินหา (Sinha อ้างในเสถียร เชยประทับ, 2537)ให้คำจำกัดความการพัฒนาว่าเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่ง

ปกรณ์ ปรียากร (2527) การพัฒนา เป็นการใช้ความเพียรพยายามของคนด้วยการอาศัยความรู้ ความสามารถ และวิทยาการแขนงต่าง ๆ แสวงหาเส้นทางในการสร้างกระบวนการทำงานอย่างมีระบบ ประกอบด้วยระเบียบแบบแผน เพื่อธำรงรักษาสภาพที่ดีอยู่แล้วให้คงอยู่ตลอดไปเพื่อปรับปรุงสิ่งที่พอใช้ได้ให้ดีขึ้น และเพื่อยกเลิกหรือถอดถอนสิ่งที่เลวร้าย แล้วสร้างสิ่งใหม่ที่ดีกว่าเดิมเข้ามาแทนที่ การพัฒนาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีกว่าเดิม มีกระบวนการต่อเนื่อง มีระบบการทำงานที่แน่นอน และมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน

จากคำนิยามดังกล่าวมีลักษณะร่วมกันก็คือ เห็นว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ โดยจะมีเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง วิธีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับการศึกษาทิศทางในการพัฒนาที่แตกต่างกันออกไป

สำหรับแนวทางในการพัฒนาประเทศนั้น มีนักวิชาการได้เสนอไว้มากมายหลายแนวทางแต่แนวทางที่ประเทศส่วนใหญ่อยู่ในโลกยึดถือ โดยเฉพาะประเทศในโลกที่สาม ซึ่งหมายถึงรวมถึงประเทศไทยด้วยก็คือ ทฤษฎีการพัฒนาแบบกระแสหลัก (Conventional Development Theory) สุริชัย หวันแก้ว (2530) ได้สรุปสาระสำคัญของทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักไว้ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายของการพัฒนา

จุดมุ่งหมายระดับนามธรรม ก็คือ เพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากความขาดแคลนทางวัตถุ พ้นจากความกลัว ให้มนุษย์เกิดความพึงพอใจในตนเอง จุดมุ่งหมายในด้านรูปธรรม ได้แก่

มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อัตราการผลิตต้องสูง มีการบริโภคสูง มีอัตราการเจริญเติบโตของรายได้ส่วนบุคคลสูง มีโครงสร้างเฉพาะกิจที่มีขนาดใหญ่ และสถาบันซับซ้อน และในทางวัฒนธรรมและทัศนคติจะต้องให้ประชาชนมีจิตใจที่ยอมรับความทันสมัย มีเหตุผล ไม่มั่งงาย ในไสยศาสตร์ มุ่งทำงานให้เกิดผลสำเร็จ ทั้งหมดนี้เป็นการเชื่อมโยงกันระหว่างความเจริญเติบโต การทำให้เป็นสมัยใหม่ และการพัฒนา

2. ข้อวินิจฉัย (Diagnosis) ของทฤษฎี

นักทฤษฎีแนวนี้เห็นว่า ประเทศที่ยังไม่ได้พัฒนา ขาดคุณสมบัติของการเป็นประเทศพัฒนาเนื่องจากมีความขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ทุน และทรัพยากรมนุษย์ อัตราส่วนระหว่างอาหารกับประชากรไม่เหมาะสมกัน สภาวะแวดล้อมเป็นอุปสรรค โครงสร้างสังคมมีขนาดเล็ก คนในสังคมยังมีความเชื่อมั่งงาย ไม่ทันสมัย หลงเชื่อในปาฏิหาริย์ เหล่านี้ทำให้สังคมหยุดนิ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก

3. แนวทางในการแก้ปัญหา (Prescription)

เพื่อให้เกิดพัฒนาประเทศนั้น ๆ จะต้องระดมทุน และหาผู้ชำนาญการอย่างมาก จากภายนอกเข้ามาสู่สังคมที่ยังไม่พัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปของการขอความช่วยเหลือ และการลงทุนที่มุ่งที่อุตสาหกรรมหนัก และเกษตรกรรมเพื่อส่งออก จะต้องขยายสังคมให้ใหญ่ขึ้น มีการแบ่งแยกหน้าที่ตามความชำนาญให้มากขึ้นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติโดยผ่านการศึกษา การกล่อมเกลางานสังคม ตลอดจนการถ่ายทอดนิสัย จากกระบวนการเหล่านี้จะก่อให้เกิดผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งขึ้น และหากเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้สะสมเงินออมเพื่อการลงทุนภายในประเทศ ก็จะเป็นหนทางให้สังคมนั้นเจริญเติบโตด้วยกำลังของตนเองได้จะทำให้การผลิตภายในประเทศเพิ่มขึ้น มีงานเพิ่มขึ้น จนทำให้คนในสังคมระดับต่าง ๆ ได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง

4. การวัดความเจริญ (Measurement)

ทฤษฎีนี้มีตัวชี้ทางเศรษฐกิจเป็นตัววัด ซึ่งได้แก่ ปริมาณผลิตผล การบริโภค อุปโภคสินค้าและบริการ รายได้จากการส่งออก จำนวนผู้มีงานทำในระบบเศรษฐกิจเงินตรา ฯลฯ ตัวชี้เหล่านี้ทำให้สามารถประมาณการอัตราเจริญเติบโตของรายได้ต่อหัวได้อย่างแม่นยำพอสมควร ส่วนของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน อาจสังเกตได้จากพฤติกรรมของบรรดาผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจที่ก่อตัวขึ้นมา

5. ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา

ผู้ประกอบการ ข้าราชการ และผู้อื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนาแบบนี้ แม้ว่าคนส่วนใหญ่ในชนบทจะไม่ถูกระทบมากนักในระยะต้นและระยะกลาง แต่ในระยะยาวแล้วทุกคนจะได้รับประโยชน์จากกระบวนการ "ก้าวกระโดด" (take off) และกระบวนการ "ค่อย ๆ ไหลลง" (trickle down)

แบบแผนการพัฒนาเช่นนี้ถูกกำหนดขึ้นโดยนักคิดชาวตะวันตก ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา การยึดถือทฤษฎีกระแสหลักเป็นต้นแบบในการพัฒนาอย่างกว้างขวางทำให้เกิดการยอมรับ การแบ่งประเทศต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกเป็นให้เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศที่ด้อยพัฒนา (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2537) และหลังจากผ่านการพัฒนาตามทฤษฎีกระแสหลักมากว่า 3 ทศวรรษ ผลของการพัฒนาก็เริ่มปรากฏให้เห็น

เชเนอร์รี และคณะ (Chenery et al., 1982 อ้างใน ปราโมทย์ เดชะเพ็ญเลิศ, 2532) ศึกษาผลการพัฒนาในประเทศต่าง ๆ จำนวนมากแล้วสรุปว่า เป็นที่ชัดเจนว่า การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในระยะสิบกว่าปีในประเทศด้อยพัฒนานั้น เกือบไม่เป็นประโยชน์สำหรับประชาชนจำนวนหนึ่งในสามของประเทศเหล่านี้ แม้รายได้ต่อหัวในประเทศจะเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 50 ตั้งแต่ ค.ศ. 1960 แต่การเพิ่มเช่นนี้ไม่ได้ถูกกระจายให้แก่ภูมิภาคและกลุ่มทางสังคมเศรษฐกิจ ต่าง ๆ ภายในประเทศอย่างเป็นธรรม

แมคนามารา (McNamara, 1973 อ้างใน สุริชัย หวันแก้ว, 2530) อดีตประธานธนาคารโลกพูดถึงทฤษฎีแบบ "กระแสหลัก" ว่ามิได้มีการส่งทอดความเจริญเติบโต (growth) ให้แก่ผู้ที่ยากจนโดยเท่าเทียมกันประสบการณ์แสดงให้เห็นว่า ในระยะต้นมีการส่งทอดผลประโยชน์อย่างจำกัดจากภาคเศรษฐกิจทันสมัยไปสู่ภาคเศรษฐกิจประเพณีนิยม ความแตกต่างในรายได้กว้างขึ้นหากไม่มีการกระทำที่จะให้ประโยชน์โดยตรงแก่ผู้ที่ยากจนที่สุด

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) ได้วิจารณ์ว่า การพัฒนาตามแนวทางนี้ ทำให้มีการนำทรัพยากรจำนวนมากมาใช้ เพื่อทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วแต่ก็มีแนวโน้มเกิดขึ้นอย่างชัดเจนว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ไม่ได้ส่งผลแบบกระจายอย่างทั่วถึงเท่าใดนัก เมื่อมีความเจริญเติบโตขึ้นผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ มักจะรวบเอาผลของความเจริญมาไว้ในมือของตน มวลชนยังคงยากไร้อยู่เช่นเดิม ช่องว่างระหว่างคนในและคนรวยยังมีอยู่มาก

หรือในปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537) ถึงกับกล่าวว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาของโลกในระยะ 30 ปีที่ผ่านมาล้มเหลวใน 4 เรื่องใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

- การกระจายรายได้และทรัพยากร รวมทั้งการกระจายอำนาจมีลักษณะที่เหลื่อมล้ำมากยุทธศาสตร์ที่ดำรงอยู่ไม่สนับสนุนหรือความเสมอภาค

- ยุทธศาสตร์การพัฒนาไม่ส่งเสริมการมีงานทำอย่างกว้างขวาง มีการเน้นแต่เรื่องการผลิตของมวลชน ผลิตเพื่อมวลชน แต่ไม่ได้เป็นการผลิตโดยมวลชน โครงการพัฒนาอาจมีประสิทธิภาพสูงให้ผลผลิตดี แต่จ้างงานไม่ค่อยมาก

- ยุทธศาสตร์การพัฒนาล้มเหลวในเรื่องของการพึ่งตนเอง แทนที่การพัฒนาจะทำให้เราอิสระมากขึ้น แต่ปรากฏว่าซึ่งพัฒนายังต้องพึ่งภายนอกมากขึ้น เราต้องพึ่งเทคโนโลยีต่างชาติ การลงทุนต่างชาติ ปัจจัยการผลิตต่างชาติมากขึ้น

- ยุทธศาสตร์ที่ผ่านมาล้มเหลว เพราะไม่มีการคำนึงถึงการสูญเสียของชีวิตจิตใจของมนุษย์

ดำรงค์ ฐานดี (2537) ได้เขียนถึงผลสะท้อนของการพัฒนา โดยกล่าวว่ามีกลุ่มนักวิชาการ 2 กลุ่มที่มีความเห็นต่างกันในเรื่องของผลจากการพัฒนา กลุ่มแรกคือกลุ่มผู้นำรัฐทุนนิยมพึ่งพาและนักวิชาการที่มองการพัฒนาในแง่บวก จะประเมินผลการพัฒนาที่ผ่านมาว่ามีแนวโน้มไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งพวกเขาได้ยึดหลักเชิงปริมาณเป็นเกณฑ์ตัดสิน เช่น การเพิ่มขึ้นของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ และรายได้ต่อหัว ส่วนตัวแปรเชิงคุณภาพ เช่น คุณภาพชีวิต สังคมและการเมืองมักจะถูกละเลย

ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่ง เห็นว่า คนกลุ่มน้อยเท่านั้นที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนา แต่คนอีกจำนวนมากยังอดอยากยากจน ต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม เด็กและผู้หญิงถูกเอาเปรียบ มีแหล่งเสื่อมโทรมเกิดขึ้นมากมายในเมืองใหญ่ ช่องว่างทางรายได้ระหว่างคนจนและคนรวยมีสูงขึ้น

พอจะสรุปได้ว่า จากการพัฒนาประเทศตามทฤษฎีกระแสหลัก ที่เป็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลักได้ทำให้เกิดผลทั้งในด้านบวกและด้านลบ โดยผลด้านบวกที่เกิดขึ้น คือ ทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศต่าง ๆ ประชากรมีรายได้ต่อหัวสูงขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็มีผลทางลบเกิดขึ้นด้วย เช่น การกระจายรายได้ยังไม่ทั่วถึง คุณภาพชีวิตของประชากรแย่ลง นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติสภาพแวดล้อมก็เสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม กลุ่มนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก ได้พยายามเสนอแนวทางในการพัฒนาใหม่ ๆ อีกหลายแนวทาง เพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนา เช่น กาญจนานันท์ แก้วเทพ (2537) ซึ่งว่ากลุ่ม TOES (The Other Economic Summit) ได้นำเสนอ "การพัฒนาอีกแบบหนึ่ง" (Another Development) โดยมีสาระสำคัญของการพัฒนาได้แก่ จะต้องเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ การพัฒนาต้องเกิดมาจากเนื้อในสังคมนั้น

เอง (Endogenous) เป็นการพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง (Self-reliance) ต้องคำนึงถึงผลกระทบ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและต้องเป็นการพัฒนาที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และทางอำนาจเพื่อทำให้เกิดการจัดการด้วยตนเองในสังคม(Self-management) และการมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจของทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537) เสนอแนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development) ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นการพิทักษ์รักษาสถาปัตยกรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ ปัจจุบันให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนไปถึงอนาคต เพื่อสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง โดยไม่ละเลยถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชนรุ่นปัจจุบันหรือการพัฒนาแนวพุทธ ซึ่งเน้นความเป็นมนุษย์ เห็นว่า มนุษย์เกิดมาอย่างมีศักดิ์ศรี ควรจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม และในขณะที่เดียวกันก็เห็นว่า มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อผู้อื่น และเพื่อสังคม

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดการพัฒนาทางเลือกอื่น ๆ อีก เช่น การพัฒนาแนวเศรษฐ ศาสตร์การเมือง การพัฒนาที่เน้นวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น ซึ่งแนวทางการพัฒนาที่เป็นทางเลือก ใหม่นี้มักจะให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม รวมไปถึง ปัจจัยประชากรในด้านคุณภาพชีวิตและจิตใจเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนา

ในปัจจุบันถึงแม้ประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทยยังคงดำเนินการพัฒนาตาม แบบแผนการพัฒนาระยะหลัก อย่างไรก็ตามการวิจารณ์ถึงผลการพัฒนาในช่วง 3 ทศวรรษที่ ผ่านมารวมถึงการนำเสนอแนวทางการพัฒนาใหม่ ๆ ของนักวิชาการต่าง ๆ ทำให้เห็นเป็นแนว โน้มว่าการพัฒนาในช่วงต่อ ๆ ไป นอกจากจะพิจารณาถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญแล้ว ยัง จะต้องคำนึงถึงความสำคัญของคุณภาพชีวิตของประชาชน และขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและ สภาพแวดล้อมอีกด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในการพัฒนา

การสื่อสารมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ เป็นเสมือนสายใยที่เชื่อมโยง องค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน และสังคมที่เราอยู่อาศัยนี้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนา ไม่อยู่นิ่ง เสถียร เชบประทับ (2537) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของการสื่อสารและการพัฒนาไว้ ว่า

การพัฒนาประเทศ หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างมีระบบ การระดม มวลชน และการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ในการตัดสินใจปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ

สาธารณประโยชน์ ประโยชน์ทั้งสามจะเกิดขึ้นได้ก็โดยผ่านการสื่อสารเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม จะดำเนินไปไม่ได้ถ้าปราศจากการสนับสนุนอย่างพอเพียงจากเครือข่ายของการสื่อสาร ด้วยเหตุนี้ถ้าหากมีการนำการสื่อสารมาใช้ให้ถูกต้องและพอเพียงก็จะสามารถส่งเสริมการพัฒนาประเทศด้อยพัฒนาได้อย่างมาก

หากจะมองบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาเฉพาะในสังคมที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย การสื่อสารจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยก่อให้เกิดการเห็นพ้องต้องกัน ช่วยสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างภาคหรือส่วนต่าง ๆ ของสังคมที่แตกต่างกัน และช่วยยั้งค่านิยมและเป้าหมายร่วมกันของสังคม สื่อของการสื่อสารจะทำหน้าที่ในการถ่ายทอดข่าวสาร กลับไปมาระหว่างผู้ที่ทำการปกครองและผู้ที่ถูกปกครอง ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนจำนวนมากเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับประโยชน์ส่วนร่วม และเพื่อคอยสอดส่องตรวจตราระบบบริหารงานของรัฐบาล นอกจากนี้สื่อของการสื่อสารยังทำหน้าที่ช่วยสร้างความคิดเห็นให้แก่ประชาชน

นอกจากนี้เสถียร เขยประทับ ยังได้รวบรวมบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในการพัฒนาไว้จากนักวิชาการตะวันตก 3 ท่าน ได้แก่ Pool Schramm และ Rao ไว้ดังนี้

1. สร้างจินตภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาขึ้นในจิตใจของประชาชน โดยแสดง
 - 1.1 ให้เห็นว่าโลกทั้งโลกเป็นชุมชนเดียวกัน
 - 1.2 ให้เห็นส่วนของโลกที่พัฒนาแล้ว
 - 1.3 ให้เห็นว่าชีวิตเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน
 - 1.4 ให้เห็นคุณค่าของการศึกษา เพื่อประชาชนจะได้เกิดความต้องการที่จะอ่านออกเขียนได้ มีจิตใจเป็นวิทยาศาสตร์ ฯลฯ
 - 1.5 ให้เห็นความเป็นไปได้ของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
2. ส่งเสริมให้เกิดความเต็มใจที่จะวางแผนและปฏิบัติการในระดับกว้าง
3. ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกในความเป็นชาติ
4. ช่วยสร้างความคุ้นเคยหรือความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับสัญลักษณ์ใหม่ วัตถุใหม่ และสถานการณ์ใหม่
5. เป็นเครื่องมือหรือหนทางในการแสดงความคิดเห็นของปัจเจกบุคคล กลุ่ม หรือสถาบันที่สนับสนุนการพัฒนา
6. ช่วยถ่ายทอดข่าวสารข้อเท็จจริง และให้ทักษะบางอย่างที่จำเป็นสำหรับการพัฒนา
7. ช่วยกระตุ้นให้เกิดการลงมือกระทำ
8. ช่วยทำให้ประชาชนเกิดความสนใจในปัญหาที่ควรได้รับความสนใจ

9. ช่วยยกระดับความปรารถนาของประชาชน และช่วยกำจัดความเชื่อในพรหมลิขิต และความเชื่อยชา

10. ช่วยส่งเสริมให้เกิดการยอมรับค่านิยมและบรรทัดฐานใหม่

11. ช่วยขยายเวทีของการอภิปรายถกเถียงเกี่ยวกับนโยบายให้กว้างขึ้น โดยการชักจูงและสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมือง

12. ช่วยให้สถานภาพแก่ผู้นำในการพัฒนา

13. ช่วยกระตุ้นและป้อนข่าวสารให้แก่ช่องสารระหว่างบุคคล

14. มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ไม่พึงปรารถนา

15. ช่วยเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขทัศนคติที่พึงปรารถนา โดยทางอ้อมได้บ้าง

16. ช่วยสร้างทัศนคติใหม่ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติที่เกี่ยวกับเอกภาพของชาติ) ได้

โดยตรง

17. ช่วยสนับสนุนการศึกษา และการฝึกอบรมทุกชนิด

18. ช่วยปฏิบัติการกิจในด้านการให้ความรู้อย่างกว้างขวางด้วยตัวของมันเอง

19. ช่วยขยายตลาดให้กว้างขึ้น

20. ช่วยจูงใจประชาชนให้ตระหนักถึงความเป็นชาติของตน และตระหนักถึงการเป็นสมาชิกในชุมชนโลก

21. ช่วยหาอาชีพใหม่ให้แก่บุคคล

22. ช่วยลดความกดดันในที่ดินทำกิน

23. ช่วยยกสถานภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว

24. ก่อให้เกิดความต้องการในสินค้า

25. กระตุ้นการริเริ่มในท้องถิ่น และการเข้ามามีส่วนร่วมในวงธุรกิจ เพื่อทำลายการผูกขาดในทางการค้า

26. กระตุ้นคนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ให้ขวนขวายกลายเป็นคนอ่านออกเขียนได้

27. จูงใจบิดามารดาให้ส่งบุตรของตนไปโรงเรียน

28. ช่วยให้ประชาชนพบบรรทัดฐานใหม่ และปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง

29. ช่วยมวลชนให้ตระหนักถึงอำนาจของตน และจูงใจมวลชนให้มีส่วนร่วมในทางการเมืองมากขึ้น

30. ช่วยให้รัฐบาลทราบถึงความต้องการและปฏิกิริยาของประชาชน และช่วยให้ประชาชนทราบถึงแผนความน่าเป็นไปได้ของแผน และข้อจำกัดของรัฐบาล

31. ช่วยให้ชุมชนหรือประเทศมีอำนาจเนื่องจากคนในชาติมีความสามัคคี

32. ช่วยเปลี่ยนอิทธิพลที่เนื่องจากอายุและสถานภาพตามแบบประเพณีให้กลายเป็นอิทธิพลที่เนื่องมาจากความรู้และความสามารถ

33. ช่วยเปลี่ยนแปลงที่มาของสถานภาพทางสังคมและอำนาจในทางการเมือง จากการสืบตระกูลมาเป็นความสำเร็จในสิ่งที่กระทำ

34. จูงใจผู้นำตามแบบประเพณีและผู้นำที่มีลักษณะอนุรักษนิยมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนา

ปรมะ สดเวทิน (2533) เห็นว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะเกิดประสิทธิผลเมื่อได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขดังต่อไปนี้

1. ต้องมีการวางแผนอย่างเหมาะสม

การวางแผนการสื่อสารที่จะเกิดประสิทธิผลต้องคำนึงถึงเรื่องสังคมและจิตวิทยาเพื่อที่จะสามารถผลิตข่าวสารได้อย่างเหมาะสม ปัจจุบันมีการวิจัยและทฤษฎีอยู่เป็นจำนวนมากที่สามารถนำมาช่วยการวางแผนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาได้ เช่น ความน่าเชื่อถือของผู้สื่อสารและของสาร การเลือกของประชาชน บทบาทของผู้นำความคิดเห็นและผู้รับนวัตกรรมคนแรก ๆ ที่มีต่อการรับนวัตกรรม เป็นต้น

2. การสื่อสารต้องเข้ากันได้กับวัฒนธรรมของประชาชน

สิ่งใหม่ที่จะแนะนำให้ประชาชนยอมรับนั้น จะต้องตรงกับความเชื่อเดิมของประชาชนในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงว่า สิ่งใหม่ที่ประชาชนรับไปนั้นจะไม่ก่อให้เกิดผลเสียตามมาในภายหลัง

3. การสื่อสารจะต้องเข้าถึงประชาชนเป้าหมาย

เนื่องจากประชาชนกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนามีความแตกต่างกัน ดังนั้นในการสื่อสารจะต้องมีการจัดเตรียมเครือข่ายการสื่อสารให้เพียงพอกับการที่จะเผยแพร่ข่าวสารไปยังกลุ่มเป้าหมายให้ทั่วถึงและเหมาะสม

4. ควรใช้การสื่อสารแบบสองทาง

ในการพัฒนาจะอาศัยแต่เพียงการสื่อสารจากฝ่ายรัฐบาลไปยังประชาชนเพียงฝ่ายเดียวไม่เพียงพอควรจะต้องให้ประชาชนสามารถสื่อสารถึงรัฐบาล เพื่อให้รัฐบาลสามารถรับทราบถึงความต้องการของประชาชน

5. ควรทำการสื่อสารน้อย ๆ และใช้ผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือ และอยู่ในความสนใจของผู้รับสาร

6. ใช้การสาธิตเพื่อให้ประชาชนได้เห็นอย่างชัดเจน

7. ทำให้เกิดการปฏิบัติ

การที่คนเราจะสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของตนได้นั้นคน ๆ นั้นต้องมีประสบการณ์ที่ดีต่อสิ่งใหม่นั้นเสียก่อน กล่าวคือคนเราจะต้องมีโอกาสได้ทดลองกระทำสิ่งนั้น ๆ เสียก่อน และจากกระทำแล้วเกิดผลดีคนจึงจะยอมรับสิ่งนั้นไปปฏิบัติต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่

ในเบื้องต้นของส่วนนี้จะเป็นการทำความเข้าใจกับคำว่า "โครงการพัฒนา" ประสิทธิ์ ดงยงศิริ (2524) ได้รวบรวมคำนิยาม "โครงการพัฒนา" จากที่ต่างๆ ไว้ ดังนี้

พอล แกดดีส (Paul Gaddis) ชี้ว่า โครงการเป็นหน่วยองค์การหนึ่ง ที่มุ่งกระทำการเพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนา ตามที่ได้กำหนดไว้ทั้งด้านเวลา งบประมาณ และการดำเนินงาน

มอร์ริส โซโลมอน (Morris Solomon) กล่าวว่า โครงการเป็นหน่วยของกิจกรรมที่เล็กที่สุดที่สามารถแบ่งแยกเพื่อการวางแผน การวิเคราะห์ และการบริหารได้

เจ ไซร์ส กิททิงเจอร์ (J. Price Gittinger) ให้ความหมายโครงการว่า หมายถึง แผนงานหรือส่วนหนึ่งของแผนงาน ที่มีการลงทุนทางด้านทรัพยากร ซึ่งสามารถทำการวิเคราะห์และประเมินผลได้โดยอิสระ อัลเบิร์ต เฮิร์ชแมน (Albert Hirschman) อธิบายว่า โครงการเป็นเรื่องของการลงทุนชนิดหนึ่ง คือเป็นการลงทุนชนิดพิเศษที่มีลักษณะแจ้งชัดถึงวัตถุประสงค์ ขนาดสถานที่ตั้งมีแนวคิดใหม่และมีผลต่อการพัฒนาต่อไป

ศุภชัย ยาวะประภาส (2530) กล่าวว่าโครงการพัฒนา หมายถึง กิจกรรมพื้นฐานที่กำหนดขึ้นเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคม และการเมือง โดยที่กิจกรรมพื้นฐานนี้มีระยะเวลาที่กำหนดไว้อย่างแน่นอน

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ (2536) ให้คำจำกัดความว่า โครงการพัฒนา คือ ปรากฏการณ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง เกิดจากความริเริ่มของนักบริหาร นักพัฒนาหรือจากประชาชนก็ได้ โดยเกิดขึ้นเพื่อสนองตอบ หรือมุ่งแก้ปัญหาของสังคม ปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่ได้สัดส่วนกัน จนเป็นผลให้บุคคลบางกลุ่มหรือบางกลุ่มต้องเสียประโยชน์ เพราะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงต้องมีการวางแผนพัฒนาขึ้นมาช่วยลดความเสียหายเปรียบเหล่านั้น และขณะเดียวกันถ้าเป็นการมุ่งสร้างหรือขยายศักยภาพในการพัฒนาต่อ ๆ ไปอีกด้วย

จากคำจำกัดความดังกล่าว สามารถหาลักษณะร่วมกันของคำว่า "โครงการพัฒนา" ได้ดังนี้ โครงการพัฒนาเป็นกิจกรรมที่อาจจะเกิดขึ้นจากฝ่ายบริหารหรือประชาชนก็ได้ โดยเกิดขึ้นเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าในด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงจะทำให้มีทั้งผู้ที่ได้ประโยชน์และเสียผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา จึงจำเป็นต้องมีการวางแผนการดำเนินโครงการอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ สุขชัย ยาวะประภาส ยังได้สรุปลักษณะของโครงการพัฒนาใด ๆ ก็ตามว่าจะมีลักษณะร่วมกันดังนี้

- 1) มีขอบเขตวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน
- 2) มีขอบเขตการดำเนินงานที่แน่นอน
- 3) มีระยะเวลาที่แน่นอน
- 4) มีการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

सानิตย์ บุญชู (2531) เสนอว่า ขั้นตอนในการวางแผนดำเนินโครงการพัฒนาโดยทั่วไปจะมีขั้นตอน 15 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. เข้าใจและวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่
2. กำหนดลักษณะปัญหา ขีดความสามารถ ความสามารถพิเศษ
3. กำหนดจุดประสงค์ที่มุ่งหมายจะทำให้สำเร็จ
4. กำหนดให้แน่ชัดว่าจะสามารถทำให้บรรลุจุดประสงค์ได้อย่างไร
5. กำหนดลักษณะโครงการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
6. เลือกโครงการตามลำดับความสำคัญก่อนหลังและทรัพยากรที่ทำได้ เช่น เงิน แรงงาน
7. กำหนดเวลาในการปฏิบัติโครงการตามลำดับความสำคัญก่อนหลัง
8. กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างโครงการต่าง ๆ
9. กำหนดว่าจะดำเนินงานโครงการอย่างไร
10. จัดการโครงการตามลำดับเวลาและกำหนดแผน
11. เริ่มการดำเนินงานโครงการ
12. ตรวจสอบความก้าวหน้าและประเมินผล
13. ปรับปรุงตามความจำเป็นถ้าหากงานไม่ก้าวหน้า หรือผลออกมาไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง
14. ตรวจสอบขั้นสุดท้าย หรือประเมินผลแผนงานให้สัมพันธ์กับจุดประสงค์ที่ได้ตั้งเอาไว้

1.5. เริ่มต้นจากขั้นที่ 1 เมื่อจะเริ่มวงจรของการวางแผนครั้งต่อไป

สุพรรณณี ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ กล่าวว่า โดยทั่ว ๆ ไปเมื่อจะเริ่มดำเนินโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กร เช่น สหประชาชาติ ธนาคารโลกระหว่างประเทศ ก็จะต้องมีการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการเสียก่อน (Feasibility Study) การวัดความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญในแง่ที่ว่าผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่คาดว่าจะได้รับ เมื่อโครงการสิ้นสุดลงแล้วคุ้มค่างบทุนที่ลงไปหรือไม่ มีผู้ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการมากน้อยเพียงไร และจะมีรายได้หรือผลผลิตในอัตราเท่าใด นอกจากนี้ ก็อาจมีการศึกษาถึงผลกระทบทางสภาพแวดล้อมธรรมชาติประกอบด้วย

สำหรับประเทศไทย พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ได้กำหนดให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และเอกชนดำเนินโครงการซึ่งอยู่ในข่ายของโครงการ 11 ประเภทที่กำหนด ซึ่งตามพระราชบัญญัติจะต้องทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม เสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม โดยมีวัตถุประสงค์ในการทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม คือ

1) เพื่อจำแนก ทำนาย และประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากโครงการ โดยเปรียบเทียบกับสถานะที่ไม่มีโครงการ และเพื่อเตรียมการป้องกัน ผลกระทบสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ขั้นวางแผนโครงการ ซึ่งจะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นจากการก่อสร้างและดำเนินโครงการ และเพื่อสนับสนุนหลักการพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

2) เพื่อให้มีการนำปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมมาช่วยในการวางแผนโครงการ และตัดสินใจดำเนินโครงการ

ตัวอย่างโครงการที่จะต้องทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เช่น เขื่อนหรืออ่างเก็บกักน้ำ ปริมาตรเก็บกักน้ำตั้งแต่หนึ่งร้อยล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป หรือมีพื้นที่เก็บกักน้ำตั้งแต่ 15 ตารางกิโลเมตรขึ้นไป โครงการชลประทานที่มีพื้นที่ชลประทานตั้งแต่ 80,000 ไร่ขึ้นไป สนามบินพาณิชย์ทุกขนาด นิคมอุตสาหกรรมตามกฎหมายว่าด้วยนิคมอุตสาหกรรม โครงการทุกประเภทที่อยู่ในพื้นที่ ที่คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบกำหนดให้เป็น พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 บี ทุกขนาด เป็นต้น

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ ศึกษาเฉพาะโครงการเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ เนื่องจากเป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐบาลที่จะส่งผลกระทบต่อคน และสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังมักจะก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนหรือมักถูกประท้วงคัดค้านอยู่เสมอ

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) นี้ได้มีผู้นำไปใช้ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การบริหาร และสังคม แต่ในการศึกษาคำนี้ผู้ศึกษาจะมุ่งเน้นเฉพาะการมีส่วนร่วมของประชาชน ในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เฉพาะโครงการเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีผู้เสนอความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ในแง่ของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น การพัฒนาชนบท และเนื่องจากแนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมีความใกล้เคียงกับเรื่องที่ต้องการศึกษาที่สุด จึงยกแนวคิดนี้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจุบันมีผู้นำเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไปใช้ในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อม ดังนั้นความหมายของการมีส่วนร่วมจึงถูกให้คำจำกัดความแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ที่ถุคนำไปใช้

อย่างไรก็ตาม จากรายงานการประชุมของ The Ad Hoc Group of Experts เรื่อง "Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development" ได้รายงานไว้ว่า "คำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน นั้น ไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ตายตัวได้ และมีการให้ความหมายต่างๆ กันไปในแต่ละประเทศ หรือแม้แต่ภายในประเทศเดียวกัน ในการจะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ต้องดูบริบทของแต่ละประเทศ และสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศนั้น" แต่ที่ประชุมดังกล่าวได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้กว้างๆ ว่า

"การมีส่วนร่วมของประชาชน จะนำมาซึ่งโอกาสที่ทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วม และมีอิทธิพลในกระบวนการพัฒนา และในการแบ่งสรรผลของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึง การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกันในประเด็นของ

- 1) การสนับสนุนกระบวนการพัฒนา
- 2) การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม
- 3) การตัดสินใจในรูปของการกำหนดเป้าหมาย การวางนโยบาย การวางแผนและการปฏิบัติตามแผน ทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม" (Department of International Economic and Social Affairs, 1981 อ้างใน บุญชัย เกิดปัญญาวัฒน์, 2535)

สหประชาชาติ (United Nations, 1978 อ้างใน ลดาวัลย์ พอใจ, 2536) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาไว้ว่า คือ การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้น และมีพลังของประชาชนในระดับต่าง ๆ คือ

1. ในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากร ในการให้บรรลุเป้าหมายนั้น
2. ในการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยสมัครใจ

กรรณิการ์ ชมดี (2524) ให้คำจำกัดความการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกชน บุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้ามารับผิดชอบเพื่อการดำเนินการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการโดยการกระทำผ่านกลุ่ม หรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

ปรัชญา เวสารัชช์ (2530) ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นและชนบทว่าหมายถึง การที่ประชาชน หรือชุมชน หรือองค์กรของประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นและชนบทในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือทุกขั้นตอน ในรูปแบบของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะพัฒนาหรือยกระดับขีดความสามารถของตนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในทุก ๆ ด้านของตนที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมคือ การที่ประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง

เสนห์ จามริก และคณะ (2523) ให้ความหมายโดยมองถึงผลของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยได้ให้คำจำกัดความของการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวชนบทว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองของตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง และสนใจเป็นเรื่องๆ ไป อย่างเช่นในเรื่องการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษาการสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้จะต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนใน ด้านของจิตใจ โดยมองแยกเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ 3 ข้อ คือ

1. การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ เป็นการเกี่ยวข้องทั้งร่างกายและจิตใจ ไม่ใช่เฉพาะแต่ด้านกำลังกายหรือทักษะ กล่าวคือ ผู้มีส่วนร่วมจะมีส่วนเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจไม่ใช่ แต่เฉพาะด้านการกระทำเท่านั้น

2. การกระทำทำให้ เมื่อผู้มีส่วนร่วมมีความเกี่ยวข้องทั้งด้านการกระทำ และจิตใจแล้วก็เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้เขาได้แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กระทำการเพื่อให้บริการวัตถุประสงค์ของกลุ่ม (group goal) โดยเหตุนี้การมีส่วนร่วมจึงเป็นมากกว่าการยินยอมที่จะกระทำตามคำสั่ง ซึ่งเป็นการกระทำโดยปราศจากการยินยอมพร้อมใจ และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์และจิตใจแบบ "ยุควิถี" คือมีการติดต่อสื่อสารทั้งไปและกลับระหว่างบุคคลและกลุ่ม

3. การมีส่วนร่วมรับผิดชอบ เมื่อเกิดการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ และได้กระทำทำให้แก่สถานการณ์กลุ่มนั้นแล้ว ผู้มีส่วนร่วมจะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อกลุ่มนั้นด้วย เพราะการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มและต้องการเห็นผลสำเร็จของการทำงานนั้น ๆ ด้วย

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจึงอาจจะหมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาที่ถูกกำหนดขึ้น ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากร ก่อให้เกิดผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ โดยอาจจะเข้าร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาหรือทุกขั้นตอน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามประสงค์ และเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตในทุก ๆ ด้านของประชาชน

ที่มาของการมีส่วนร่วม

ความคิดเกี่ยวกับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนนั้น ได้เกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วโลก ทั้งซีกโลกตะวันออกและตะวันตก ดังจะเห็นได้จากประเพณีลงแขก ซึ่งมีการปฏิบัติในหมู่เกษตรกรทั่วโลก การมีส่วนร่วมเกิดมาจากความคิดสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความสนใจและการห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคล ซึ่งบังเอิญต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่มวางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอ ที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังอาจจะเกิดจากแนวคิดอื่น เช่น

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์

2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้งที่อาจจะไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง

3. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่น บังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

ความสำคัญของการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ปรัชญา เวสารัชช์ (2530) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยเฉพาะในโครงการพัฒนาท้องถิ่นและชนบท ไว้ดังนี้

1. เนื่องจากโครงการพัฒนาชนบททุกโครงการ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดังนั้นหากประชาชนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา เข้าใจและยอมรับต่อการพัฒนาแล้ว โครงการเหล่านั้นย่อมมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จ

2. บนสมมติฐานที่ว่าประชาชนในท้องถิ่นจะรู้และเข้าใจถึงสภาพปัญหาความต้องการของท้องถิ่นเป็นอย่างดีเพราะเป็นผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่มานาน ดังนั้นการที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการพัฒนาจึงน่าจะเป็นสิ่งที่ดีเพื่อที่จะได้สร้างความรู้สึกรู้สึกเป็นเจ้าของและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นได้ตรงกับความต้องการมากขึ้น

3. ในแต่ละท้องถิ่นมีสภาพแตกต่างกันออกไป การที่จะใช้รูปแบบการพัฒนาแบบเดียวกันทั้งประเทศ อาจจะเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ตรงจุด

4. ในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลสามารถใช้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการพัฒนาท้องถิ่นและชนบทของตนมาเป็นแนวทางในการปฏิรูพื้นฐานเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นและชนบท

มิติในการพิจารณาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

สไตเฟล และเพียร์ส (Stiefel and Pearse, 1979 อ้างในปรัชญา เวสารัชช, 2528) เสนอความคิดว่าในการพิจารณาเรื่องการมีส่วนร่วมนั้นสามารถมองได้ใน 5 มิติ คือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นการประจันหน้า โดยถือว่าการมีส่วนร่วมสะท้อนลักษณะการแจกแจงแบ่งสรรอำนาจในการตัดสินใจที่ผุดผ่องไปจากเดิม จึงอาจมองได้ว่าเป็นการประจันหน้าระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มสังคมกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ เป็นการปะทะกัน (confrontation) ระหว่างผลประโยชน์ของชนบท กับผลประโยชน์ของคนในเมือง หรือเป็นการเผชิญหน้าระหว่างสมาชิกองค์การอาสาสมัครกับหน่วยงานที่ตั้งขึ้นมั่นคงแล้วและไม่ยอมเปลี่ยนแปลง (immobile establishments) ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึงหน่วยราชการ

การมองการมีส่วนร่วมในมิติของการประจันหน้าเช่นนี้ ซึ่งให้เกิดความสนใจลักษณะการเปลี่ยนแปลงสถาบันซึ่งนำไปสู่การต่อต้านการมีส่วนร่วมโดยองค์การเก่า แสดงการเปลี่ยนหรือปรับโครงสร้างทางอำนาจ รวมทั้งช่วยให้สนใจประเมินผลได้ผลเสียที่เกิดจากการประจันหน้า (ซึ่งขึ้นกับทัศนคติของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้อง)

2. การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของกลุ่มและขบวนการในการเข้าร่วม มิตินี้พิจารณาการมีส่วนร่วมจากการวิเคราะห์โครงสร้าง วิธีดำเนินการตลอดจนสภาพแวดล้อมของกลุ่ม และขบวนการที่เกี่ยวข้องในการเข้าร่วม โดยเน้นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดพลัง เช่น โครงสร้างและการจัดรูปองค์การภายในกลุ่มหรือภายในขบวนการ องค์การที่มีประสิทธิภาพจะเปลี่ยนคนแต่ละคนที่ปราศจากอำนาจให้เป็นพลังสังคมและเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในขั้นตอนการประจันหน้า

อีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญจากมิติของกลุ่มคือ รูปแบบและลักษณะของภาวะผู้นำทั้งสัมพันธ์ภาพระหว่าง "ผู้นำ" กับ "ผู้ตาม" ในขบวนการ

มิติเกี่ยวกับกลุ่มและขบวนการนี้ ยังให้ความสนใจขอบข่ายของการร่วมเป็นพันธมิตรระหว่างกลุ่มและขบวนการต่าง ๆ ซึ่งอาจมีผลต่อเนื่องถึงการประสานขบวนการต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อปกป้องและเผยแพร่ผลประโยชน์ของกลุ่มและขบวนการที่เข้าร่วม

3. การมีส่วนร่วมเป็นประสบการณ์เฉพาะบุคคล ตามนิยามทั่วไป การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของพฤติกรรมกลุ่ม แต่ขณะเดียวกันการตัดสินใจเข้าร่วมกับกลุ่มเป็นการตัดสินใจเฉพาะบุคคล ซึ่งผู้สนใจอาจศึกษาได้จากประสบการณ์ในชีวิตของแต่ละคน ในแง่นี้อาจกล่าวถึงการทำความเข้าใจการมีส่วนร่วมจากการศึกษาประวัติส่วนตัว และการทำความเข้าใจแนวคิดสำคัญบางอย่าง เช่น "การตัดสินใจ" "ความสำนึกในชนชั้น" "การสร้างสำนึก" "การจงใจ" และ "ความรู้สึก

แปลกแยก" ทั้งนี้เพราะแนวคิดดังกล่าวเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของประชาชน แต่ขณะเดียวกันก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคลด้วย

4. การมีส่วนร่วมเป็นโครงการ (programme or project) ในวงราชการ และองค์การระหว่างประเทศ การมีส่วนร่วมของประชาชนมักหมายถึงโครงการซึ่งถูกกำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมการพัฒนาเฉพาะด้าน และเป็นโครงการที่มุ่งให้ผู้ได้รับประโยชน์มีส่วนร่วมด้วยบางระดับ นักวิจัยที่สนใจมิตินี้อาจศึกษาระบบการจูงใจซึ่งทำให้ข้าราชการ นักปฏิบัติภาคสนาม หรือผู้นำโครงการ มีส่วนดำเนินการเผยแพร่โครงการศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับเป้าหมายในโครงการ รวมทั้งศึกษาระดับการมีส่วนร่วมซึ่งมักขึ้นกับลักษณะโครงการ

การพิจารณาการมีส่วนร่วมจากมิติของโครงการนี้อาศัยข้อสมมติฐานที่ว่า แม้โครงการจะถูกกำหนดขึ้นจากแหล่งใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดจากเบื้องบน แต่ก็เชื่อว่าถ้ากลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมแล้ว โครงการจะเกิดผล และการเข้าร่วมของกลุ่มเป้าหมาย่อมเกิดขึ้นได้ถ้าใช้วิธีการเข้าถึงปัญหาที่ถูกต้อง

5. การมีส่วนร่วมเป็นนโยบาย ตามความหมายกว้าง เราอาจมองประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นเรื่องเดียวกันกับประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันแทบไม่มีรัฐบาลใดกล้าคัดค้านหลักการประชาธิปไตยอย่างเปิดเผย ดังที่เชอร์รี่ อาร์นสไตน์ (Sherry Arnstein) เขียนไว้ว่า "โดยหลักการไม่มีใครคัดค้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่ดี ตามทฤษฎีแล้วการมีส่วนร่วมของผู้ได้ปกครองในการปกครองนั้น เป็นหลักหินแห่งประชาธิปไตย"

ในแง่นี้ การมีส่วนร่วมเป็นแกนกลางของนโยบายรัฐบาล แต่ในทางปฏิบัติ ผู้นำหรือผู้ปฏิบัติเองอาจมิได้ดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย ทั้งนี้ด้วยเหตุผลจากความกลัวหรือความไม่เชื่อว่าจะเกิดผล แต่มีบางรัฐบาลพยายามระดมความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของมวลชนให้สนับสนุนรัฐบาล จึงเน้นการมีส่วนร่วมในนโยบายของรัฐ

การพิจารณาการมีส่วนร่วมในแง่นโยบาย อาจช่วยให้เข้าใจช่องว่างระหว่างคำแถลงทางการกับทางปฏิบัติของรัฐบาล ตลอดจนช่วยให้เข้าใจปัจจัยหรือองค์ประกอบซึ่งกำหนดหรือสนับสนุนนโยบายซึ่งอธิบายข้อจำกัดในทางปฏิบัติของการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชน

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม

จากแนวความคิดที่ว่าพัฒนาต้องเริ่มต้นจากประชาชน และประชาชนต้องช่วยตนเอง ซึ่งเท่ากับหมายความว่า การที่ประชาชนจะริเริ่มและช่วยตนเองได้นั้น ประชาชนต้องมีโอกาสที่จะเข้ามีส่วนร่วมในกิจการพัฒนาเสียก่อน กล่าวคือต้องมีเงื่อนไขสำคัญอย่างน้อย 3 ประการดังนี้

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

หากไม่มีอิสรภาพ ไม่มีความสามารถ และไม่มีใจเต็มใจแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนจะไม่เกิดขึ้นเลย เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการดังกล่าวแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังขึ้นกับเงื่อนไขต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน
2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่าย ในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ
3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
4. ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้ง 2 ฝ่าย
5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทอนกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

สมมติฐานของการมีส่วนร่วม

การส่งเสริมประชาชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น จะต้องคำนึงถึงสมมติฐาน 3 ประการคือ

1. ประชาชนควรมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการพัฒนา
2. ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมให้มากที่สุด
3. ควรให้เป็นการมีส่วนร่วมที่ผ่านองค์กรประชาธิปไตย

การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา จะไม่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ หากเจ้าหน้าที่และกลไกต่างๆ ของรัฐไม่มีความคิดที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วม ไม่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วม และไม่ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรประชาธิปไตยเพื่อไปประชาชนมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้นอาจจำแนกออกได้ 3 ประการ ตามลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน เช่น การรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่างๆ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน เช่น กรรมการของกลุ่มกรรมการหมู่บ้าน
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วม โดยผ่านองค์การที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

แบบอย่างของผู้มีส่วนร่วม

ผู้มีส่วนร่วมมี 3 แบบ ดังนี้คือ

1. เป็นผู้กระทำการ คือผู้ก่อให้เกิดกิจกรรมพัฒนานั้น
2. เป็นผู้รับผลการกระทำ คือ ได้รับผลจากกิจกรรมโดยตรง
3. เป็นสาธารณชนทั่วไป คือ ประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง แต่มีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรม

การให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ปราณี พันธุมสินชัย (2536) เสนอว่า การให้ประชาชนมีส่วนร่วมนั้นสามารถทำได้ในหลายระดับ แล้วแต่รัฐบาลจะให้ความสำคัญต่อประชาชนมากน้อยต่างกัน คือ

1. ประชาชนใช้อำนาจ ประชาชนเข้าจัดการหรือดำเนินการโดยพลการ ไม่มีการติดต่อกับรัฐบาลก่อน ซึ่งอาจมีการโต้ตอบจากรัฐบาล ตัวอย่างเช่น การตั้งศาลเตี้ย การเดินขบวน การเข้ายึดสถานที่ของทางราชการเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม

2. ประชาชนมีส่วนร่วม ประชาชนและรัฐบาลเข้าช่วยกันแก้ไขปัญหา โดยมีผู้นำนักเท่าเทียมกัน ตัวอย่างเช่น โครงการทำความสะอาดหมู่บ้าน สร้างถนน หรือขุดบ่อน้ำในหมู่บ้าน

3. ประชาชนเป็นที่ปรึกษา รัฐบาลขอความคิดเห็นจากประชาชน และตั้งใจที่จะกระทำการตามความเห็นนั้น แต่ก็ยังมีอำนาจที่จะไม่รับความคิดเห็นนั้นไปปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น การตั้งคณะกรรมการเพื่อประสานงานระหว่างประชาชนและส่วนราชการ คณะที่ปรึกษา การประชุมย่อยเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเฉพาะกลุ่ม

4. ประชาชนแสดงความคิดเห็น รัฐบาลให้ออกสาประชาชนได้แสดงความคิดเห็นในบางเรื่อง แต่ไม่ค่อยอยากนำความเห็นไปปฏิบัติตาม และยังมีอำนาจที่จะไม่รับฟังความคิดเห็นนั้น เช่น การประชุมใหญ่ที่ให้ออกสาประชาชนทุกคนได้แสดงความคิดเห็นในกฎหรือระเบียบที่กำลังจะนำออกมาใช้

5. ประชาชนรับทราบ รัฐบาลแถลงถึงข่าวสารและมติของรัฐบาล ประชาชนได้แต่รับฟังและอาจมีปฏิกิริยาโต้ตอบ เช่น การแถลงถึงโครงการต่างๆ ที่รัฐบาลได้มีมติให้ดำเนินการได้งบประมาณแผ่นดิน กฎหมายต่างๆ การเวนคืนที่ดิน

6. รัฐบาลใช้อำนาจ รัฐบาลใช้อำนาจจัดการโดยไม่แจ้งให้ประชาชนทราบล่วงหน้า เช่น การสืบสวน จับกุมผู้กระทำความผิด และบุกกรุก

ระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สมฤดี นิโครวัฒนยิ่งยง (2537) เสนอว่า การให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับโครงการพัฒนาต่างๆ สามารถแบ่งเป็นลำดับได้ ดังนี้

1. การโน้มน้าวจิตใจ เพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน แต่ไม่ได้ให้ประชาชนเข้าร่วมในการวางแผนหรือในกระบวนการตัดสินใจ

2. การให้การศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้าใจในโครงการ

3. การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เจ้าหน้าที่แจ้งจุดยืนของตนในโครงการนั้นๆ ให้ประชาชนทราบและขอให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นนั้นๆ

4. การปรึกษาหารือ ทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่ และประชาชนหันมาปรึกษากัน

5. การร่วมมือกัน ประชาชนมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการ และมีสิทธิออกเสียงขึ้น การตัดสินใจ ประเด็นจะต้องเข้าใจได้โดยตัวแทนประชาชนจากพื้นที่นั้นๆ

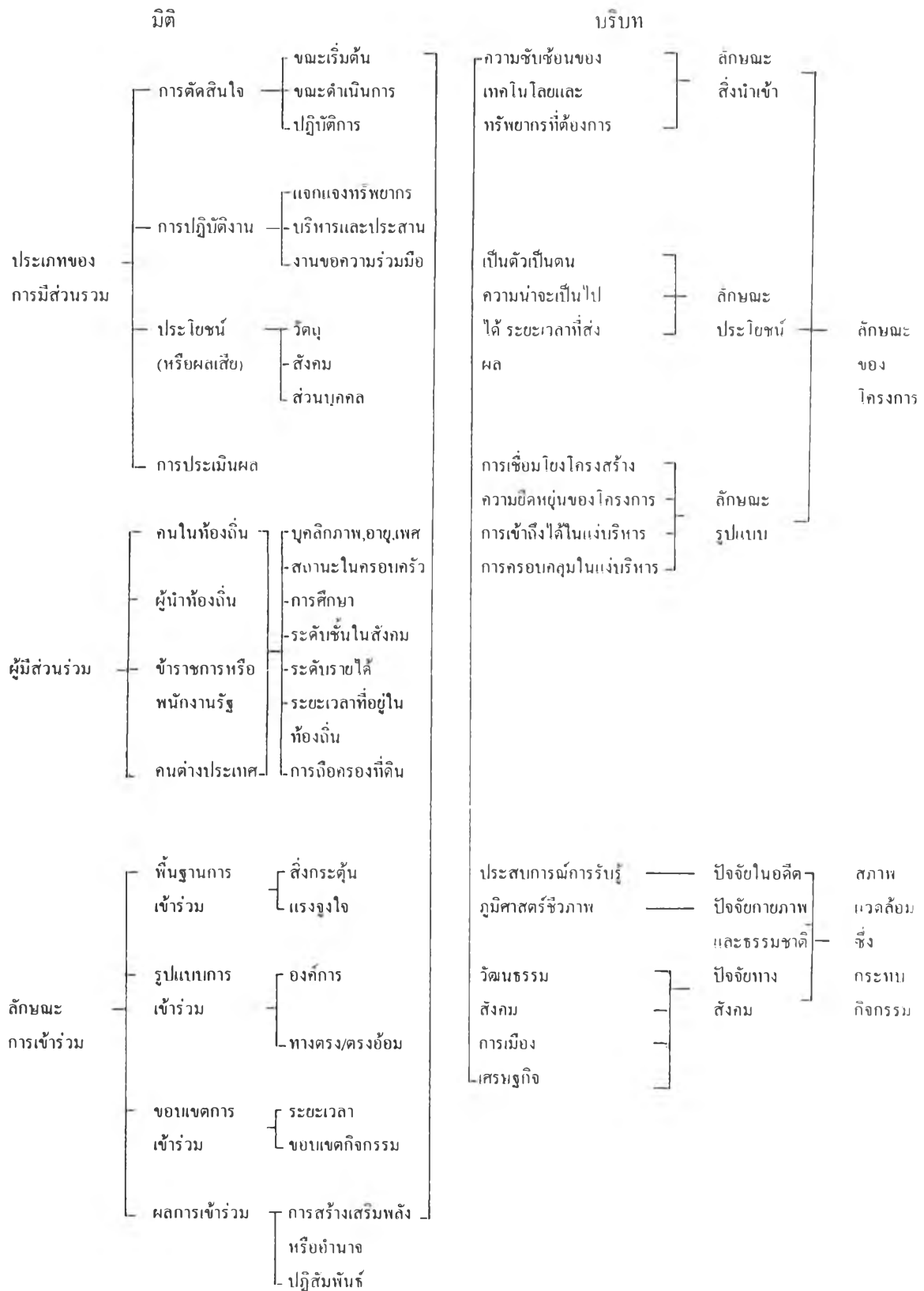
6. การมอบหมายอำนาจหน้าที่ การส่งมอบความรับผิดชอบให้กับสาธารณชน หรือ รัฐบาลท้องถิ่นที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่องนั้นๆ

7. การให้ประชาชนตัดสินใจเอง

ประเด็นในการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

อัฟฮอฟ (Uphoff, 1981 อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, 2527) เสนอกรอบการวิเคราะห์การมี ส่วนร่วมไว้โดยครอบคลุมถึงประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

แผนภาพที่ 2 กรอบการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของอภสอพ

กล่าวโดยสรุป อ็พฮอพแบ่งพิจารณาการมีส่วนร่วมเป็น 2 นัย คือ มิติของการมีส่วนร่วมและบริบทหรือสภาพเงื่อนไขสถานการณ์ซึ่งแวดล้อมการมีส่วนร่วม

ในแง่มิติ ได้แบ่งเป็น 3 ประเด็น คือ

1. ประเภทของการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการปฏิบัติงาน ในการรับผลของกิจกรรม และในการประเมินผล
2. ผู้มีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมตามข้อ 1 อาจเป็นบุคคลภายในหรือภายนอกหมู่บ้านก็ได้ ประเด็นที่น่าสนใจคือลักษณะสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้มีส่วนร่วมดังกล่าว
3. วิธีการเข้าร่วม พิจารณาได้จากสาเหตุของใจ ลักษณะการร่วม ขอบเขต ระยะเวลา หรือลักษณะกิจกรรมที่ร่วม ตลอดจนของการเข้าร่วม

ในแง่บริบทหรือเงื่อนไขสภาพแวดล้อม พิจารณาได้ 2 ส่วน คือ

1. สภาพแวดล้อมในแง่ตัวโครงการ ได้แก่ ส่วนที่นำเข้า ลักษณะประโยชน์ที่ได้รับ และรูปแบบของโครงการ
2. สภาพแวดล้อมอื่นซึ่งกระทบกิจกรรม ได้แก่ สภาพแวดล้อมในอดีตตลอดจนประสบการณ์ของผู้เกี่ยวข้อง สภาพแวดล้อมทางกายภาพและธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางสังคม (เศรษฐกิจการเมือง วัฒนธรรม สังคม)

และสำหรับในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะใช้กรอบการศึกษาคารมีส่วนร่วมของอ็พฮอพเป็นหลัก แต่จะปรับให้เหมาะสมกับงานวิจัยดังนี้

1. ใช้กรอบมิติการมีส่วนร่วม ศึกษา 3 เรื่อง ได้แก่
 - ขั้นตอนที่ประชาชนควรจะมีส่วนร่วม แยกเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเริ่มต้นหรือวางแผนโครงการ ขั้นตอนการตัดสินใจ ขั้นการออกแบบรายละเอียดและก่อสร้าง ขั้นใช้ประโยชน์จากโครงการ และขั้นติดตามประเมินผลโครงการ
 - องค์ประกอบของประชาชนผู้มีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน ประกอบด้วยเรื่อง ผู้ที่ควรจะมีส่วนร่วม และคุณลักษณะของผู้มีส่วนร่วม
 - ลักษณะของการมีส่วนร่วม หมายถึงในขั้นตอนต่างๆประชาชนจะเข้ามีส่วนร่วมอย่างไร (รูปแบบ หรือวิธีการ)
2. ใช้กรอบบริบทของโครงการ ศึกษา 2 เรื่อง ได้แก่

- สภาพแวดล้อมหรือลักษณะเฉพาะของโครงการเชื่อมขนาดใหญ่ เช่น การใช้ทรัพยากร ความซับซ้อนของเทคโนโลยีที่ใช้ในโครงการ เป็นต้น

- สภาพแวดล้อมอื่นซึ่งกระทบต่อโครงการ เช่น กระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นต้น

นอกจากนี้ จะเพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งได้แก่

3. ปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการเชื่อมขนาดใหญ่ โดยจะศึกษา 2 เรื่อง คือ

- การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับเชื่อมขนาดใหญ่ในปัจจุบัน จากกรณีตัวอย่างคือ เชื้อนปากมูล เชื้อนแก่งเสือเต้น เชื้อนป่าสัก

- ปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนกับเชื่อมขนาดใหญ่

สาเหตุที่เพิ่มเติมส่วนที่ 3 เข้ามาด้วยนั้น เนื่องจากเห็นว่า การที่ได้รู้ถึงสถานภาพของโครงการมีส่วนร่วมกับโครงการเชื่อมขนาดใหญ่ในปัจจุบันเป็นเช่นไร และรู้ถึงอุปสรรคปัญหาที่ได้ประสบแล้ว จะเป็นประโยชน์ต่อการเสนอแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยครั้งนี้

อนึ่ง การศึกษาความคิดเห็นเรื่องการมีส่วนร่วม บริบทของโครงการ และปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการเชื่อมขนาดใหญ่ หายที่สุดจะนำมาวิเคราะห์และสรุปเป็นแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการเชื่อมขนาดใหญ่

สำหรับบริบทด้านสภาพแวดล้อมของชุมชนจะไม่มีการศึกษาในงานวิจัยนี้ เนื่องจาก การศึกษาในที่นี้เป็นการศึกษาเพื่อหาแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เฉพาะโครงการเชื่อมหรืออ่างเก็บน้ำในระดับกว้าง การศึกษาบริบทของชุมชนอย่างละเอียด น่าจะมีความจำเป็นเมื่อจะนำแนวทางนี้ไปปรับใช้ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งมากกว่า เพราะชุมชนแต่ละที่ล้วนมีลักษณะเฉพาะที่ต่างกันออกไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

เสน่ห์ นนทะโชติ (2526) ศึกษาการสื่อสารการเมืองกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในชุมชนชนบทไทย ที่บ้านวังคล้า อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า

ผู้มีระดับการสื่อสารทางการเมืองสูง มีแนวโน้มระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองค่อนข้างสูงกว่าผู้มีระดับการสื่อสารทางเมืองต่ำ ผู้ที่เปิดรับสื่อมวลชนในการรับข่าวสารทางการเมืองมีแนวโน้มที่จะมีระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงกว่าผู้ใช้ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล นอกจากนี้ผู้มีระดับการสื่อสารการเมืองสูง จะมีแนวโน้มที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยสำนึกของตนเอง ขณะที่ผู้มีระดับการสื่อสารทางการเมืองค่อนข้างต่ำ มักจะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองโดยการชักจูงระดมพลังจากผู้อื่น

จินดา คุ่มกิตติชัย (2532) ศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารกับความร่วมมือของประชาชนในการปลูกต้นไม้ในที่ดินสาธารณประโยชน์ ศึกษาเฉพาะกรณีประชาชนในเขตจังหวัดฉะเชิงเทราพบว่า ประชาชนในเขตเกษตรกรรมก้าวหน้ารับฟังเรื่องการปลูกต้นไม้ในที่ดินสาธารณประโยชน์จากวิทยุ และเสียงตามสาย น้อยกว่าประชาชนในเขตเกษตรกรรมล้าหลัง แต่มีความรู้เรื่องการปลูกต้นไม้ในที่ดินสาธารณประโยชน์ มากกว่าประชาชนในเขตเกษตรกรรมล้าหลัง พฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารมีความสัมพันธ์ทางลบกับการให้ความร่วมมือ ในการปลูกต้นไม้ และอิทธิพลของสื่อ ต่อความเข้าใจ และต่อการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ มีความสัมพันธ์ทางลบกับการให้ความร่วมมือในการปลูกต้นไม้ในที่ดินสาธารณประโยชน์

มันทนา มาสมาลัย (2533) ศึกษาบทบาทสื่อมวลชนและสื่อบุคคล ต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของสตรี ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าการเปิดรับสื่อมวลชนและสื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับความรู้ทางด้านข่าวสารการเมือง แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของสตรี

ต้องฤดี ปุณณกันต์ (2533) ศึกษาการเปิดรับการสื่อสารกับการพัฒนาความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของประชาชน ตามโครงการขยายฐานประชาธิปไตยสู่ปวงชน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ความรู้มีความสัมพันธ์กับทัศนคติที่มีต่อโครงการขยายฐานประชาธิปไตยสู่ปวงชน ส่วนทัศนคติมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการไป หรือไม่ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่ความรู้ไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการไป หรือไม่ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง

ลาวัญย์ อินทรารักษ์ (2533) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทักษะคิด และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์มีความสัมพันธ์ทางบวกกับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ความศรัทธาในเพศบรรพชิตและความศรัทธาในพิธีกรรมมีความสัมพันธ์ทางลบกับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านความศรัทธาในคำสอน ความศรัทธาในเพศ

บรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรม ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์เป็นตัวแปร ที่อธิบายทัศนคติต่อการอนุรักษ์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของชาวบ้านแม่สอยได้มากกว่าความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรม

พิสิฐฐ์ บุญไชย (อ้างในบุษบา ภูสกุล, 2535) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกรรมการสภาตำบล ศึกษาเฉพาะกรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง พบว่าระดับความสนใจข่าว การได้รับทราบเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ทางสื่อมวลชน และความสนใจต่อโครงการอนุรักษ์ป่าไม้ มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ คือกลุ่มที่ได้รับทราบเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ทางสื่อมวลชนมาก จะมีระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้มากกว่ากลุ่มที่ได้รับน้อยกว่า

สุวารีย์ วงศ์วัฒนา (2535) ศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารกับความรู้ ความตระหนัก และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวแพ จังหวัดพิษณุโลกพบว่าพฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความรู้ในการอนุรักษ์แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับความตระหนัก และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ความตระหนักจะเป็นตัวแปรเดียวที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา

กรรณิการ์ ชมดี (2524) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ปัจจัยจูงใจให้มีส่วนร่วม ได้แก่ เกียรติ และความต้องการ อาชีพใหม่ การจูงใจจากเพื่อน การสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความต้องการเงินทุน ความต้องการซื้อสินค้าราคาถูก และผู้นำที่ชักนำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ ครู กรรมการสภาตำบล เป็นต้น

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527) ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดนครสวรรค์ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน การรู้สึกตนมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน การมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาในกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน ความต้องการเกียรติ การได้รับการชักจูงจากกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน และพัฒนากรอำเภอ

ชินชัย ชีเจริญ (2528) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานสังคมสงเคราะห์ชุมชน ผลกระทบจากการแบ่งช่วงชั้นบุคคลในชุมชนแออัด กรณีศึกษาชุมชนแออัดซอยอินทามระ 10 เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร พบว่า สาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้บุคคลในชุมชนไม่สามารถเข้าร่วมในกิจกรรมการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้นั้น มีสาเหตุอยู่ 3 สาเหตุด้วยกัน คือ การไม่มีเวลาว่าง การไม่อยู่ในชุมชนขณะมีกิจกรรม และการขาดแคลนทุนทรัพย์

สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนยากจน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านเขาหิน ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนขั้นประเมินผลเสีย และรองๆ ลงไปได้แก่ ขันค้ำหาปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ และพิจารณาแนวทางแก้ไข และขั้นตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไข ส่วนขั้นปฏิบัติตามและรับผลประโยชน์เป็นขั้นที่ทุกคนมีส่วนร่วม ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปแบบการใช้แรงงานมากที่สุด รองมาได้แก่ ร่วมออกเงิน ร่วมประชุม และร่วมแสดงความคิดเห็น

การไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนของประชาชนในบางขั้นตอน มีสาเหตุสำคัญมาจากการต้องใช้เวลาเพื่อการประกอบอาชีพมาก ความไม่กล้า เกรงจะไม่มีผู้รับฟังความคิดเห็นความคิดเห็นที่ว่ากิจกรรมพัฒนาชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพ ความเข้าใจผิดคิดว่ากิจกรรมพัฒนาเป็นเรื่องของผู้นำชุมชน และการมีฐานะยากจนของประชาชน นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้นำท้องถิ่นทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนในขันค้ำหาปัญหา ส่วนชาวบ้านทั่วไปเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ เพียงร้อยละ 0.25 เท่านั้น

นภา ชมไพบุลย์ (2529) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของกลุ่มเกษตรกร พบว่า บทบาทของกลุ่มเกษตรกรเปลี่ยนแปลงยาวส่วนใหญ่เป็นบทบาทในฐานะผู้จัดองค์กร ปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพในการดำเนินบทบาทของกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ ที่มาขององค์กร สถานะนโยบายการตระหนักรู้ของชาวนา และระดับการเข้าถึงสื่อมวลชนของชาวนา ซึ่งไม่เอื้อต่อการดำเนินบทบาทกลุ่ม ด้านการมีส่วนร่วม ส่วนใหญ่สมาชิกมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์มากกว่า มีสมาชิกส่วนน้อยมีส่วนในการแสดงความคิดเห็นในขั้นตัดสินใจสำหรับช่องทางการมีส่วนร่วม มีทั้งลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ปัจจัยที่จำกัดการมีส่วนร่วม คือ ปัจจัยทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การเมืองและประวัติศาสตร์ ถึงแม้จะยังมีการมีส่วนร่วมได้ไม่มากเท่าที่ควร แต่การที่กลุ่มเกษตรกรยังคงดำรงอยู่และมีกิจกรรมอย่างสืบเนื่อง เป็นผลมาจากปัจจัยภายใน ได้แก่ สายสัมพันธ์ภายในกลุ่มที่ยังมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเอง การสัมพันธ์กับกลุ่มภายนอก และการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนและสถาบันการศึกษา

ประภาศรี พิทักษ์สินสุข (2532) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสุพรรณบุรี พบว่า ปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา และการอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกันเป็นเวลานาน มีความสัมพันธ์กับการเข้าร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ และรายได้ของครอบครัว ไม่มีความสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา ปัจจัยทางด้านการเมือง การถูกชักจูงจากบุคคลในแคว้นราชการมีความสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา และปัจจัยด้านการบริหารการจัดการ ได้แก่ ความถี่ในการนิเทศงาน มีความสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา